

ACTES DEL DESÈ COL·LOQUI
INTERNACIONAL DE
LLENGUA I LITERATURA
CATALANES

Frankfurt am Main, 18-25 de setembre de 1994

a cura d'Axel Schönberger
i Tilbert Dídac Stegmann

Volum III

Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes
Publicacions de l'Abadia de Montserrat

1996

Aquest llibre ha estat editat amb la col·laboració
de la Institució de les Lletres Catalanes,
del Departament d'Ensenyament
de la Generalitat de Catalunya
i de la Deutsch-Katalanische Gesellschaft (DKG)

Primera edició, setembre de 1996

© Publicacions de l'Abadia de Montserrat, S. A., 1996

ISBN 84-7826-730-1 (volum III)

ISBN 84-7826-672-0 (obra completa)

Dipòsit legal: 17.573-1996

Composició tipogràfica i revisió dels textos: Axel Schönberger

Correcció lingüística: Ricard Wilshusen

Impress a Novagràfik, S. L. — Puigcerdà, 127 — 08019 Barcelona

La propietat d'aquesta edició

és de Publicacions de l'Abadia de Montserrat, S.A.,

Ausiàs Marc, 92-98, 08103 Barcelona

Conferència plenària de clausura

Germà Colón Domènech (Universitat de Basilea)

Reflexions sobre contrastos valenciano-principatins

§ 1

Haig de començar donant les gràcies a la Junta de l'AILLC i als organitzadors del Colloqui per haver-me convidat a pronunciar aquestes paraules de comiat. Quan se'm va proposar de parlar ací, vaig declinar tot seguit la invitació. Pensava i continuo pensant que calia que fos gent jove la que s'encarregués d'aquesta honrosa responsabilitat. Ha estat la insistència del nostre president Giuseppe Tavani, eficaçment ajudat per Giulia la seva muller, qui, amb arguments sense rèplica (jo havia presidit el Colloqui de Roma, quan ell entrà a la Junta), m'ha fet acceptar el privilegi de dirigir-vos la paraula. Us puc tranquil·litzar en un punt: seré breu.

En posar-me a pensar sobre quin tema us havia de parlar, puix que hom me n'ha deixat l'elecció, vaig fer una mena d'examen de consciència. Per davant els meus ulls ha desfilat un seguit de treballs a mig acabar o només embastats. Alguns són atractius, a parer meu, però hi manca encara aquell darrer detall; d'altres no són adequats per una exposició oral: no us podria enraonar de les variants manuscrites dels *Furs de València*, de vells diccionaris o de tal mot, que hom deia que no existia en català i del qual he trobat dotzenes d'esments. No s'esqueia de fornir-vos fins al tedi tirallongues amb atestacions de tal lexema en català antic.

Per cert que el filòleg o el lexicògraf pot trobar en la faena silenciosa al seu despatx manta satisfacció íntima, però els seus esforços sovint no tenen massa projecció entre el públic. L'activitat puntual de l'historiador del lèxic o de l'etimòleg que comprèn diacrònicament la seva tasca, avui amb les màquines resta un xic enfosquida: un ordinador pot proporcionar una quantitat de dades impressionant, i les fitxes que hom havia recollit manualment al llarg d'anys de lectura semblen tenir menys importància. Bé és veritat, tanmateix, que per damunt de modes, en la nostra disciplina el treball d'anàlisi microscòpica és indispensable, i només qui tingui paciència per observar amorosidament els vells textos i les velles paraules i les velles construccions sintàctiques arribarà a solucions vàlides, encara que no sempre brillants. El lexicòleg diacronista —el filòleg-historiador de la llengua— no haurà fet un estudi general d'un tema de molta ressonància, com són ara la morfologia nominal, els abstractes de tal, l'estructura del verb, etc. Però

davant cada cas concret se les haurà vistes amb tota l'àmplia gamma de la lingüística, de la filologia, i haurà de tenir en compte aspectes de fonètica, de morfologia, de formació de mots, de derivació, de semàntica, de distribució geogràfica, de transmissió textual, de cronologia, i aquest sí que és un silent esforç.

§ 2

A aquest respecte en els darrers temps m'he trobat a Barcelona i a València amb experiències contraposades que m'han fet reflexionar. Durant molt de temps he treballat isolat pràcticament en el camp de la nostra disciplina: jo podia passar hores, dies i anys perseguint el perfil d'una bona quantitat de mots o de sintagmes, molt sovint ja perduts en la llengua moderna (uns tres-cents els duia i els duc sempre presents al cap). Això era quasi un oasi on jo anava examinant fenòmens que m'interessaven.

Mentrestant, amb els canvis polítics al nostre país, la llengua adquiria oficialitat i entrava als mitjans de comunicació. Gent més o menys agosarada començava a donar ordres d'abast normatiu. Uns senyors disposaven, per exemple, a València que cinc-cents mots no podien ésser pronunciats a la televisió amb l'argument que no eren valencians, sinó catalans. La cosa resultava ben ridícula, perquè la majoria dels mots bandejats jo els emprava correntment al meu Castelló i en conec d'usats a més comarques del País Valencià. Uns altres s'inventaven una nova ortografia, i, per exemple, disposaven que s'havia de canviar la representació de la prepalatal africada sorda *tx* per *ch* amb l'argument fallaciós que això de *tx* és una grafia basca importada per Pompeu Fabra de Bilbao, on ell havia exercit la seva carrera a l'escola d'enginyers. Així vaig ésser reptat per haver defensat la grafia tradicional:

[...] las normas valencianas tienen otras ventajas cuya existencia no escapa a la perspicacia del filólogo catalán, como la extirpación de las múltiples e inútiles -tes (TX, TJ, TG, etc.) que trajo Pompeyo Fabra del País Vasco. Pero el Sr. Colón, erre que erre, cierra los ojos a tanta evidencia y aún se atreve socarronamente, actuando de abogado del diablo, a invitar a la Academia a suprimir las haches iniciales (harmonia, hivern) y a eliminar la cedilla (ç) puesto que se dispone de la ss doble para el mismo sonido. ¡Que gracioso! ¡Eso aconséjesele el Sr. Colón a sus amigos del Institut!

¹ «Contestación a la Crítica de G. Colón al *Diccionario de la Real Academia de Cultura Valenciana*», València: Asociación Cultural «Centro de Cultura Valenciana», 1993, sense paginació.

Una autoritat política (per ara només municipal) ha prohibit que s'empri el terme *servei*, i imposa *servici*. Tornaré sobre aquest parell *servei / servici*, tot seguit.

A Barcelona, pel contrari, m'he trobat que, sota la pressió dels mitjans de comunicació que demanen i fins i tot exigeixen mànega ampla per termes i expressions que el normisme, o només la lògica, rebutjava. S'acceptarà *massacre* (i en femení!), la *rulot* (també femení!) o *esprintador*, poso per cas, però continuaran les reticències davant un mot com *verdader*, que és ininterrompudament documentat des del segle XIV. Certes claudicacions em dolen, encara que no sóc gens purista. Sobta també que sempre es mira de gairell que la cosa no procedeixi de ponent: no direm *apoiar*, encara que ho empra tothom i que la cosa no vingui d'ahir, i ens aferrarem a *donar suport*, quan sintàcticament hom comet amb aquesta locució mant gatuperi. No proposo que s'accepti *apoiar*, perquè avui és un terme marcat pel purisme, però diré que el verb ja és al segle XVII als diccionari de Torra² i de Lacavalleria³ (*Ell se apoya sobre de una canya*. Arundine innititur. Arundini, vel, In

² Pere Torra: *Dictionarium, seu Thesaurus Catalano-Latinus, verborum, ac phrasium*, Barcelona 1696: «Apoyar. Vide Sustentar.» [sota aquest verb no hi ha res] (pàg. 49b).

«Apoyar lo que altre diu. Alicujus sententiam confirmare, defendere, approbare: accedere, assentire, consentire, subscribere sententiae, juicio, opinioni alicujus.» (*ibidem*).

«† Apoyar. Patrocinor, aris, adminiculator, aris.» (*op. cit.*, pàg. 50b). — La primera edició d'aquest diccionari és del 1640; he manejat la del 1696 sortida dels obradors de Rafel Figueró, la qual duu aquest afegit indicat pel senyal †; això solament significa que l'autor ha sabut trobar unes altres maneres d'expressar en llatí el significat del lema *apoyar*.

³ Joan Lacavalleria: *Gazophylacium Catalano-Latinum*, Barcelona 1696, sub voce: «APOYAR alguna cosa. Aliquid fulcire, suffulcire, sustentare, adminiculari. *Io apoyo totes les mies esperanses sobre del vostre favor*. Tuã auctoritate, vel, In tuã auctoritate omnes spes meae nituntur. *Estár apoyat de amichs*. Amicorum praesidio muniri. Amicorum subsidio niti. *Asso se apoya sobre de conjectures*. Hoc in conjunctura nititur. Hoc in opinione positum est. *Ell se apoya sobre de una canya*. Arundine innititur. Arundini, vel, In arundinem incumbit. Arundini insistit. *Apoyarse sobre de un bastó per assegurar lo pas*. Firmare scipione vestigia. *Ell se apoya a la paret*. Parieti, vel, Ad parietem adnititur, incumbit, sese applicat. *Ell me ha comunicat lo seu intent, y jo lo he apoyat*. Consilium aperuit mihi suum, illúdq̄ue auctoritate mea confirmavi.

APOYAT de vostre favor. Tuã gratia fretus, a, um. Apoyat de vostra autoritat. Tuã auctoritate nixus, a, um. Apoyat de vostra justícia. Tua aequitate fultus, atque minitus, a, um. Mitg apoyat. Semifultus, a, um.

APOYO, sustentament.. Hoc Adminiculum, li. Hoc Fulcium, cii. Hoc Fulcimentum, ti. *Io so pujat assi sens apoyo algu*. Per me nixus, huc ascendi. Nullo adnitente, huc ascendi.

arundinem incumbit. Arundini insistit. *Apoyarse sobre de un bastó per assegurar lo pas*. Firmare scipione vestigia. *Ell se apoya a la paret*. Parieti, vel, Ad parietem adnititur, incumbit, sese applicat.); i afegiré que ben abans el gran prosista Felip de Malla (mort el 1431) escrivia en el seu *Memorial del peccador remut* frases com aquestes:

[...] si bé la vehia quaix per esmortiment star tota mudada e sobre la terra recolsada e *apodiada*» (manuscrit de la Biblioteca de Catalunya, fol. 37 b).

[...] la quell habia en sa companya dues donzelles com se presentà davant la faç del rey Assuerus, e la sobre una tota *se apodiava e s recolçava*» (op. cit., fol. 39 b).⁴

Apoiar en el fons és un italianisme, encara que deu haver passat a través del castellà, que també el pren d'Itàlia a la darrera del segle XV (no pas al segle XVI, com es diu).⁵ Adduiré ací un curiós exemple que ens farà veure això a partir del diccionari castellà-llatí de Nebrija. Aquest autor només usa *apoyar* com a 'pitjar (el nadó) la mamella de la mare per traure-hi la llet'. L'altre sentit d'estintolar l'expressa mitjançant *sostener* o altres sinònims. Així pel llatí RECLINATORIUM hi posà: «lugar para *acostarse*». Busa, en adaptar al català l'any 1507 aquesta definició, comprengué l'*acostar* per anar a jeure i digué: «loc pera *adormirse*». Només el sicilià trobà la bona solució: «loco per *apoyarsi*». El rebuig d'*apoiar*, vista la situació desapassionadament, és tan injustificat com si volíem bandejar tèrmens com ara *preguntar*, *buscar*, *quedar* o *resar*, però aquests van tenir més sort o els censors que els deixaren passar no coneixien massa la nostra història lexical.

Qualque vegada el censor de torn acut a un subterfugi a guisa de pàmpol de figuera davant el castellanisme. És veritat que hom diu *caldo* i que el genuí *brou* ha reulat moltíssim. I la justificació per acceptar aquell és que a València s'usa des del segle XV i que no es cap castellanisme, sinó un mossarabisme. Ja hi som amb el mossarabisme! Vaig dir al Colloqui d'Ala-

Apoyo per a recolsarse. Hoc Cubital, lis. Hoc Butale, lis.»

⁴ Vegeu Germà Colón: «El Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana de Corominas: notas de etimología y lexicografía hispánicas», dins: *Zeitschrift für Romanische Philologie* 78 (1962), pàgs. 59-96, pàg. 64.

⁵ Cfr.: «[...] son cinco costillas amenguadas o falsas las quales de la parte çaguera son continuadas con los cinco spondiles de las costillas e de la parte delantera de las costillas no son *apoyadas* con hueso» («Cirugía mayor», 1481, Biblioteca Nacional de Madrid 2147, fol. 37v; comunicació de la meva col·lega María Teresa Herrera, Salamanca).

cant que no discutiria estrofolàries proposicions mossaràbigues, i em mantindré fidel a la prometença, però sí que afegiré que la recepta de *Receptari de Micer Johan* on apareix *caldo* és un text traduït del castellà on els mots estranys són abundosos (cfr. «[...] se vulla metre al llit ab son marit e com sien acostats»),⁶ els quals no sempre responen a una realitat idiomàtica.⁷ En aquesta mena de traduccions, com les *Medicines particulars* de Ibn Wàfid⁸ o com la *Tròtula*, el *Speculum* o el tractat de les herbes de Macer, els castellanismes més inusuals com *pernes* per «comes» o *ensima de les anques* (*Speculum*, 51d) etc. són ben normals. Si es vol acceptar *caldo* —i jo en sóc partidari—, que s'admeti que és un terme castellà el qual s'ha imposat quasi pertot arreu (no sols a València, puix que ja surt a textos principatins de la fi del XIV i començament del XV)⁹ i del qual ja no es pot prescindir. No cal cercar-hi pretextes.

Davant aquestes situacions, el lingüista no pot romandre al marge, continuant en una mena de torre d'ivori; sense, però, voler erigir-se en oracle, també ha de dir la seva. Per tornar a València, pot posar una miqueta de seny

⁶ Ernest Moliné y Brasés (ed.): «Receptari de Micer Johan», dins: *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 7 (1913), pàgs. 321-336, pàg. 322.

⁷ Potser que en el cas de *caldo* sí que es tracti d'un castellanisme arrelat des del segle XV (cfr. *op. cit.* a la nota anterior, pàg. 323); vegeu també Macer: *De herbis*, edició de Faustino Barberà, citada per José Ribelles Comín: *Bibliografía de la lengua valenciana*, Madrid: Imprenta de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos 1 (1915), pàg. 385b, enfront del *sebrer* al Macer editat per Lluís Faraudo, dins: *Estudis Romànics* 5 (1955-1956), pàg. 44, fol. 56a. L'expressió valenciana popular era *brou* i el diminutiu *broet*, com ho demostren els exemples de la *Passi en Cobles* o l'*Espill* de Jaume Roig (vegeu el glossari de l'edició Ramon Miquel i Planas).

⁸ Aquesta obra, a part castellanismes estranys, com *hieros* (*El «Libre de les medicines particulars»: versión catalana trescentista del texto árabe del tratado de los medicamentos simples de Ibn Wáfid*, edició de Luis Faraudo de Saint-Germain, Barcelona: Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1943, pàg. 8.19), *malvavisc* (pàg. 12.4), *los lombrics* (pàg. 37.11-12) o *los lombrigs* 'els cucs' (pàg. 49.29), hi ha frases senceres en castellà com *quando es dado a los canes* (pàg. 19.16); *són metidas* (pàg. 49.38); *e es* [sc. la ceba marina] *blanca de dentro e es metida en hobra* (pàg. 73.21-22); *és donat a beure mesclado con las medeçinas que avemos dito* (pàg. 126.23-24); *deve seer dada a bever* (pàg. 137.15); *beure crudo* (sc. l'ou, pàg. 173.26). Vegeu sobretot una llarga frase de la pàg. 126.11-14. A remarcar igualment *vins viells* (pàg. 7.28); *plagues que són vieilles*, pàg. 28.2.

⁹ Això des de la primeria del segle XV, car ja surt als manuscrits de Barcelona i de València del *Llibre de Sent Soví*: «Puis fets sopes del caldo ho brou, si us volets» (*Llibre de Sent Soví: receptari de cuina*, a cura de Rudolf Grewe, Barcelona: Editorial Barcino, 1979, pàg. 67 [Els Nostres Clàssics; 115]).

exposant que si el boldró *-ch-* intervocàlic apareix allà al segle XV (és una grafia vinguda del francès a través del castellà), el dígraf *-tx-* és més antic, es troba constantment en el còdex primitiu dels *Furs* i continua usant-se al llarg dels segles; no calia que Pompeu Fabra anés a Bilbao a dur-nos aquesta grafia.

Si parlem de *servei*, que és mot nefand, a ulls de certa administració, i pel contingut semàntic és aquí fonamental, el filòleg pot amb la seva documentació aportar un xic de racionalitat en la pugna *servei* / *servici*. El darrer és un cultisme total, el seu sinònim és allò que s'anomena un semicultisme; la llengua antiga encara coneix la solució patrimonial *serví* o *servii* passat a través un *servisi* o *servizi*. Que *servei* no és sols «català» (entre cometes) ho mostren entre moltes altres,¹⁰ per exemple, aquestes frases tretes del *Primer del Cartoixà* de Joan Roís de Corella (sense data, probablement de l'any 1496):

servey: «concede la benaumentada Anna aquesta filla: la qual al *servey* de Deu votaren posant li nom Maria» (11v^ob).

«sola respos la gloriosa verge senyora nostra: que no deliberaua en alguna manera dexar lo *servey* de Deu en lo temple: Que son pare y sa mare al *servey* de Deu lauien votada» (12v^oa).

servici: «y en seruir a tots prompte: fins a lauar los peus als seus dexebles, dient: yo stich en mig de vosaltres: no per que'm facau *servici*: mas perque yo us serviuca» (5v^ob).

No voldria cansar-vos amb estadístiques d'autors del meu país valencià. Tinc molt de material sobre aquest punt i espero ocupar-me'n en una altra ocasió: sens dubte *servei* és ben antic i castís a València, com a tot el domini; tanmateix *servici* fa la seva entrada en la llengua a la darrereria del segle XIV (i no només a Onofre Pou 1575, com ha estat dit amb arrogància)¹¹ i no oblidem que és el terme que prefereix el 1521 Bonllavi quan valencianitza el

¹⁰ A l'*Espill* de Jaume Roig coexisteixen les solucions *servey* i *servici* (vegeu el glossari de l'edició de Miquel i Planas).

¹¹ Aquest acudit és del Sr. Coromines, que hi actua com a censor i no com a lingüista, preferint, diu, el mot *servei*, que té «margall» a l'innecessari cultisme *servici* (Joan Coromines: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial, 1987, vol. 7, pàg. 864, sub voce *servir*). — Per una altra banda, el *Diccionari Català-Valencià-Balear* (d'Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll, Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1959, vol. 9, pàg. 875b, sub voce *servei*), exagera pretenent que *servici* ja apareix al segle XI: l'exemple que hi dóna deu correspondre, malgrat la grafia, al *servizi* antic. El cas de *servirs* el deixo ara de banda.

Blanquerna,¹² lluita amb el seu rival¹³ durant els segles XV i XVI i comença la seva ascendència en el XVII, per esdevenir avui el terme normal entre els valencians. És aberrant de dir que *servei* és «català» i que *servici* és «valencià»: les coses cal matisar-les més, i la consideració filològica pot ajudar a mirar-les més assenyadament.

§ 3.1

També en el terreny del que és o no és genuí, em permetreu que contempli una mica de prop un terme que fa temps havia despertat la meua curiositat: *ensinistrar* 'comunicar (a algú) aptesa, destresa, en algun art, treball, etc.' (Pompeu Fabra: *Diccionari General de la Llengua Catalana*, Barcelona: Antoni López Llausàs, 1932, sub voce *ensinistrar*). Aquest verb m'han dit ja molts valencians que no el coneixen, i algunes persones del Principat també m'han confirmat que l'ignoraven, d'altres que només el recordaven vagament. Jo l'havia sentit sovint a casa meua i també l'havia recollit en les enquestes per terres castellenques; ara em sorprèn aquest empobriment. En la llengua antiga predomina una forma amb el prefix a-: *assinistrar*. Sempre m'havia demanat per quina raó acudim a la mà esquerra *sinistra/sinestra* i diem *ensinistrar* (o *assinistrar* en la llengua antiga), quan els altres idiomes recorren a la dreta, i així el castellà emprà *adiestrar*, el francès *dresser*, l'italià *addestrare*. Pensava en allò que diu Nebrija al *Lexicon llatí-castellà* de 1492 (Elio Antonio de Nebrija: *Diccionario latino-español*, Salamanca 1492; reimpressió: Barcelona: Puvill, 1979, foli CVII) sota el lema «*duco. is. xi ... por guiar o llevar de diestro*». Durant un cert temps vaig anar preguntant amb quina mà els cavallers duïen ací les regnes del cavall o amb quina mà el llaurador porta el matxo del morro. Si ho fa amb la mà dreta, ell va a l'esquerra de l'animal; i si ho fa amb l'esquerra, hi va a la dreta. Però tot era debades i no en traïa mai l'aigua clara. Fins que un bon dia la llum es féu.

Abans, però, d'assajar una explicació voldria adduir alguns exemples de la forma antiga, que he recollit en les meves lectures, puix que per la moderna

¹² Cfr. Beatrice Schmid: *Les traduccions valencianes del Blanquerna (València 1521) i de la Scala Dei (Barcelona 1523): estudi lingüístic*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, pàg. 246, sub vocibus *servir* i *serviy*.

¹³ Resulta instructiu veure l'ús que l'un i l'altre mot fan en els binomis estudiats per Curt Wittlin: *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1991, pàg. 525.

el *Diccionari Català-Valencià-Balear* (sub voce *assinistrar*) ja ens informa prou completament:

[1] fi segle XIII: «L'ome savi nodrex e *asinestra* e adoctrina l'ome neci».¹⁴

[2] segle XIV: «... e cant lempador hoi trames tentosts per Titus son fil e per Jacob e per Jafel e menals tentost que fesen cridar per tota la ost „armes, armes” e encontinent fo fet e gant oiren los cavalles gran goig negeren e els sirvens e als balestes e demantinent sernaren tots e lempador comtals com lempador [sic per Pilat] venia contra els ab tota sa gent e *asinestrals* com ordonasen e stablisen las batals.»¹⁵

[3] Menorca, 1380: «E part aço elegissen III consellers del consell veyl ço es I de major I de ma mijana e I de ma menor los quals III sien del nombre dels X consellers del any present per tal que pusquen *asinistrar* los altres elegits de nou dels affers del consell: axi empero que en tant com puxen trien que noy elegesquen persones parcials ne de bandos.»¹⁶

[4] València, abans 1459: «Tancar s'an mos vulls dauant gentil dona,
 car se que del grat aquells son finestra,
 e non m'entraran dins la part sinistra
 les basques de nit que sercan la spona.
 Natura, de mi essent la maestra,
 m'a senyoreiat molt mes que persona;
 sospis son los colps terribles que dona:
 perçò l'ascarment mos fets *assinestra*.»¹⁷

¹⁴ Ramon Llull: *Llibre de Contemplació en Déu*, Palma de Mallorca: Comissió Editora Lulliana, vol. 5, 1911, pàg. 231 (= capítol 205, § 11).

¹⁵ *Destrució de Jerusalem*, editat per Próspero de Bofarull, dins: *Colecció de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, Barcelona 1857, pàgs. 32-33. Com que el passatge resulta força deturpat i poc comprensible, copio ací el text provençal corresponent, que Camille Chabaneau publicà amb el títol de *La prise de Jérusalem ou La vengeance du Sauveur* (tot i que manca la correlativitat amb la frase «e *asinestrals* com ordonasen» del text català): «Car ll'emperayre auzie ayso, trames quere so filh Thitus, l'emperador novelh, e Jacob e Jafel e Gay, e comendet lur que fezesso cridar per tota la ost: „Ad armas! ad armas!” Aytantost cant o auziro los cavaliers nils arquiers nils sirvents, agro gran gaug, e de mantenen armeron se tug, e vengro denan l'emperador. E l'emperador contet lur cossi Pilat venia armatz contra luy ab tota sa gen, e que establisson lurs batallas», dins: *Revue des langues romanes* 32 (1888), pàgs. 605-606.

¹⁶ Próspero de Bofarull (ed.): *Colecció de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. 8, Barcelona: Archivo de la Corona de Aragón, 1951, pàg. 220.

¹⁷ Resposta de Joan Moreno a Ausiàs March, dins: *Les obres de Ausiàs March*, edició crítica per Amadeu Pagès, vol. 2, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1914, pàg. 319.

[5] València, 1490: «La donzella, axí com la viuda la havia *asinstrada*, com fon davan sa altaesa, agenollà's en terra e posà-li lo drap davall les faldes.»¹⁸

[6] València 1497: «Es liuell just — lo çeptre de Justícia,
Quant, justament — jutgant, se administra
Per egualar — hi temprar la malícia:
Castigals mals, — refrena la cobdícia;
Y a viure be — a tot hom *asinstrà*.
Perço, mirant — daquella la figura,
En luna ma — li vem portar la spasa,
Y en latral pes, — senyalant la mesura:
Y axi, passant — huy della gran fretura,
Tot hom la vol — pero no per sa casa,
Car tant com mes los mals abraza. ...»¹⁹

[7] començament del segle XVI: «Dit assò, arribe la dona en son cadafal, y, arribant, vulla *assinistrar* ses filles dient:

Afrodísia
Filles, viviu alegrement
y dau-vos pler en lo jovent.
Com més joyoses estareu,
més galanes vos mostrareu.»²⁰

[8] València 1557: «ahon se llig *castigam-los*, ço és *asinstram-los*, e advertim-los.»²¹ com a aclariment o glossa del passatge de la *Crònica del rei Jaume o Llibre dels Feits*: «e *castigam-los* que no existen tro que ells [sc. els sarraïns] fossen bé en terra.»²²

[9] 1587: «Que parexent a les persones de la guarda que conue posar en Vilajoyosa vn artiller, sia pagat lo salari de aquell del procehit del nou imposit. Cap. CCXXXVI.

¹⁸ Joanot Martorell / Martí Joan de Galba: *Tirant lo Blanch*, cap. 283, incunable, fol. E 5a; edició coordinada i fixació del text per Albert-Guillem Hauf i Valls, València: Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, 1990 (Clàssics Valencians; 8), vol. 2, pàg. 602.

¹⁹ «Lo somni de Johan Johan», dins: *Cançoner Satírich Valencià*, editat per Ramon Miquel y Planas, Barcelona: Biblioteca Catalana, 1911, pàg. 172.

²⁰ «Consueta de Santa Àgata», dins: Josep Romeu (ed.): *Teatre Hagiogràfic*, vol. 2, Barcelona: Barcino, 1957, pàg. 48.

²¹ *Tavla de les paraules difícils que's troben en la chronica del Inuictísim Rey en Iacme*, número 49 [l'edició valenciana, impresa per la vídua de Joan Mey l'any 1557, porta a l'inici de l'obra quatre fulls en foli a dues columnes amb 79 paràgrafs de glosses d'extensió variada].

²² Edició de Jordi Bruguera, Barcelona: Barcino, 1991 (Els Nostres Clàssics; col. B), vol. 2, pàg. 219, § 264.

[I] tem, per quant per part de la vila de Vilajoyosa se ha representat als dits tres braços, que essent com es vna de les places mes importants pera la defensa del dit Regne, y per esta raho hi ha en aquella moltes peces de artilleria: e per esser dita vila molt pobre y no tenir facultat pera poder sostenir vn artiller: e que axi nos pot fer effecte algu ab dita artilleria, ans de cascad dia se van menyscabant y perdent, que perço se prouehis que del procehit del dit nou imposit se pagas vn artiller pera dita artilleria per lo temps que paregues conuenient per a ques *assinistrassen* alguns vehins de dita vila en lo dit offici: y per los dits braços se ha remes la prouisio sobre aço fahedora a les dites persones elegidores pera la dita guarda, que perço sia V. Magestat seruit prouehir que tostemps que a les dites persones pareixera ques deu posar dit artiller en dita vila, se puga pagar lo salari de aquell del procehit del dit nou imposit. Plau a sa Magestat.»²³

Remarquem que els textos²⁴ pertanyen a totes les contrades del domini, i que hi predominen els autors valencians (de nou casos, cinc!). Fins i tot, les darreres atestacions del segle XVI són valencianes: números 4, 5, 6, 8 i 9. És curiós l'esment del número [8], on es glossa el verb *castigar* que surt al *Llibre dels feits*, no pas en el sentit de 'punir', ans bé en l'originari d'endreçar, instruir, advertir, allisonar', el qual ja no era comprensible. La Crònica parla d'un estrategema parat pel rei al port de València per tal de sorprendre uns sarraïns; Jaume I demana paciència als seus hòmens, que estaven a l'aguait esperant l'arribada d'uns vaixells moros: «e *castigam-los* que no exissen tro que ells [sc. els sarraïns] fossen bé en terra» (edició de Jordi Bruguera, Barcelona: Barcino, 1991, vol. 2, pàg. 219, § 264). La postilla valenciana fa «ahon se llig *castigam-los*, ço és asinistram-los, e advertim-los» (número 49). També és interessant el text de les corts [9] amb el prec dels habitants alacantins de la Vilajoiosa. Davant els atacs dels pirates berberiscos, volen que es pagui un artiller per tal que els veïns «s'assinistrassen ... en lo dit offici» de l'artilleria i aleshores poder defensar-se per si mateixos.

²³ *Cortes Valencianas del Reinado de Felipe II*, editat per Emilia Salvador Esteban, València: Anubar, 1973, pàg. 141.

²⁴ El verb *assinistrar*, en forma conjugada, també apareix, naturalment sense context, en el rimari de Lluís d'Averçó com a *asinestra* i *assinistre* («*Torcimany*» de Luis de Averçó: *tratado retórico gramatical y diccionario de rimas; siglos XIV-XVI*, edició de José María Casas Homs, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1956, vol. 1, § 395 i 802).

§ 3.2

Els diccionaris de l'àrab enregistren una família de mots procedents de l'arrel *y s r* amb els significats de 'fàcil' i d'esquerre'.²⁵ Així *yassara* (segona forma de *yasira*) és 'facilitar alguna cosa a algú, fer prosperar, fer possible, proveir, afavorir, aplanir, preparar'. D'aquesta família ixen derivats que signifiquen 'costat esquerre', 'mà esquerra'. El *Vocabulista in arabico* del segle XIII tradueix l'àrab *yasār* com a 'parare' i 'sinister'. Fra Pedro de Alcalá apunta en el parlar de la Granada nazarita els conceptes de «presto, aparejado» i de «izquierdo».²⁶

El problema per reduir a un denominador comú els conceptes de facilitar, preparar i d'esquerre és tan sorprenent en àrab com el que *ensinistrar* presenta entre nosaltres.

Hem de tenir present que les idees d'esquerre (mà, costat) contenen una noció que en moltes llengües és considerada desfavorable, fatídica, i hi ha la tendència a disfressar-la amb tèrmens antifràstics. En grec, per exemple, es diu *εὐώνυμος* 'la (mà) ben anomenada', eufemisme per *ἀριστερός* o bé *σκαίος*; el llatí *sinister*, que substitueix els genuïns *scaevus* i *laevus*, significa en realitat 'la que guanya, la que trau profit'.

L'àrab antic, preislàmic, tenia per 'esquerre' la paraula *'as'aru*, que usa correntment per exemple el poeta Amrulqais (en l'actualitat encara s'usa despectivament per l'esquerrà o «zurdo» = *'as'ar*).²⁷ Però s'ha reemplaçat i avui en àrab generalment per l'esquerre (costat, mà) es diu *yasār*.²⁸ És una necessitat d'eufemisme, car l'esquerre és el costat nefast, que calia designar mitjan-

²⁵ Cfr. Hans Wehr: *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart, Arabisch-Deutsch*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, ⁵1985, pàgs. 1447-1448.

²⁶ Vegeu el meu llibre *La llengua a València i als seus voltants*, València: Universitat de València, 1987, pàg. 142, nota 6.

²⁷ Vegeu Theodor Nöldeke: *Neue Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft*, Strassburg: K. L. Trübner, 1910, pàg. 89 («Wörter mit Gegensinn»). Agraïxo a Monika Winet que m'hagi indicat aquesta important publicació. Vet ací les paraules de l'autor: «Die linke Seite als die schlimme wird durch أيسر und andere Ableitungen von يسر, d. i. „leicht, angenehm“ bezeichnet, wie die Griechen sie *εὐώνυμος* nannten. Es genügt, auf die Angaben Gauharis hinzuweisen. Das eigentliche Wort für «link» war أيسر Amrlq. 20, 32. Agh, 10, 123, 13; Chansā 30, 9; 'Omar b. AR. 9 v. 3; Tab. 1, 2729, 16 usw. يسر ist aber der direkte Gegensatz zu يسر, vgl. z. B. Sura 92, 10.94, 5 f.».

²⁸ Un altre sinònim per esquerre en àrab al costat de *yasār* és *shimāl*, però per 'esquerrà' continua dient-se *'as'ar*.

çant un vocable de valoració propícia, venturosa. L'antònim de *'asura* era, doncs, *yasira*.²⁹ Com que els musulmans tenen la tendència a declarar-ho tot de manera positiva per evitar malastrugàncies, no volgueren denominar la mà esquerra directament, car porta mal averany, i cercaren la locució contrària. És a dir que els àrabs van qualificar la mà esquerra com 'la que és senzilla, la que fàcil'. Vet ací reunits els sentits de 'fàcil' (facilitar, preparar, ensenyar) i el sentit d' 'esquerre' en una sola família lexical (la del verb *yasira* / *yassara*).

El català ha calcat el contingut semàntic de l'àrab a partir del derivat de *sinister*: *assinistrar* o *ensinistrar*. Som davant un fenomen de simbiosi romànic-co-semítica en unes terres ben arabitzades. És un exemple més a afegir a la sèrie d'expressions com les de l'ús personal en castellà d'*amanecer* / *anochece*, portuguès *amanhecer* / *anoitecer* que ofereixen matèria romànica amb un esperit àrab (*aṣḥāḥ*, de *ṣubḥ*, significa 'ésser de dia' i 'entrar algú al matí', 'posar-se o despertar de tal manera quan arriba el dia'; *amsā*).

He dit que són terres ben arabitzades les nostres, sobretot les meridionals del Principat, les Illes i el País Valencià. No solament hi ha aquesta mena de calcs com el que acabem de mostrar, ans també, en la documentació i en el llenguatge viu, força lexemes d'origen aràbic no explicats, no tots encara recollits.

Aquest breu apunt sobre un mot per mi viu, l'he traçat ací davant vosaltres perquè se'm permeti de demanar que a València no es digui que *ensinistrar* és català, puix que a tots ens pertany, i perquè se'm llegui d'esperar que a la resta del domini lingüístic del català no desaparegui massa aviat, car és un dels elements més típics i suggestius de la llengua.

§ 4

El filòleg, sense voler ésser al mig de tots els debats i encara menys al mig d'això que se n'ha dit català «light», ha d'ésser present en l'actualitat i no encasellar-se en un observatori que mira únicament el passat. Està molt bé, i cal que es faci així, estudiar els avatars de tants lexemes arcaics, *ujar* per 'cansar', *lagui* per 'retard', *plevir-se* per 'plaure's'. Però no oblidéssim que mentre contemplem la competència entre *lagui* i *retard*, al carrer corre retràs, i que mentre comprovem si és *romandre* o *romanir* 'restar', el que s'imposa és *quedar*. I esmento solament qüestions de vocabulari que són les que més

²⁹ Nöldeke, en la seva obra citada a la nota 27, mostra força gràficament l'oposició *'asura* versus *yasara* en les sures 92,10 i 94,5 del Corà.

sobten. Si passàvem a la sintaxi, el calc fa estralls i no s'hauria de menystenir. L'estudi de la trajectòria de les condicionals o de les oracions temporals introduïdes per *quan* donaria lloc a observacions ben curioses. Veieu que hi ha encara força qüestions que ens poden ocupar en els propers colloquis.

